

Bogoslovska smotra, 89 (2019.) 2, 331–353

članci ■ *articles* ■ *articuli*

UDK 2-45:17.022.1:303.025"1999/2017"(497.5)

Primljeno: 10. 2. 2019.

Prihvaćeno: 26. 6. 2019.

Izvorni znanstveni rad

VAŽNOST BRAKA I OBITELJI U HRVATSKOM DRUŠTVU OD 1999. DO 2017. GODINE

Pero ARAČIĆ

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Petra Preradovića 17, p.p. 54, 31 400 Đakovo
pero.aracic@djkb.hr

Josip BALOBAN

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
josip.baloban@zg.t-com.hr

Krunoslav NIKODEM

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
knikodem@ffzg.hr

Sažetak

Rad se jednim dijelom temelji na rezultatima triju empirijskih istraživanja koja su u sklopu međunarodnoga istraživačkog projekta *European Values Study* u Hrvatskoj provedena 1999., 2008. i 2017. godine, a drugim dijelom na rezultatima toga istraživanja za 2017. godinu. Prvotni cilj rada je prezentacija i analiza rezultata o važnosti braka i obitelji u hrvatskom društvu nastalih temeljem navedenih triju empirijskih istraživanja. Teza od koje polazimo u radu jest da u hrvatskom društvu u navedenom razdoblju od 1999. do 2017. godine, uz određene promjene – koje su vidljive u posljednjih dvadesetak godina općenito te između istraživačkih valova pojedinačno – prevladava stabilno visoka važnost braka i obitelji. U radu su postavljene i tri radne hipoteze koje tematiziraju povezanost stavova o braku i obitelji s određenim sociodemografskim karakteristikama ispitanika, njihovom religioznošću i stavovima o ulogama žena i muškaraca. Naime, pretpostavljeno je da će ispitanici starije životne dobi, s nižim stupnjem obrazovanja, iz manjih naselja, s višim stupnjem religioznosti i skloniji tradicionalnoj podjeli uloga između žena i muškaraca biti skloniji smatrati da brak i obitelj čine smisao i sreću u životu. Dobiveni rezultati potvrđuju postavljene hipoteze.

Na temelju triju posljednjih istraživačkih EVS valova dolazi se do spoznaje da je klasično poimanje i življenje braka i obitelji dvoje ljudi (žena i muž) i cjelovite obitelji (otac

i majka i dijete) u Hrvatskoj još uvijek u visokom stupnju dominantan, odnosno prevladavajući bračni i obiteljski model. Ali istodobno, osobito u posljednjih dvadesetak godina, javljaju se »alternative« braku i obitelji. Tako su u porastu razvodi ili rastave, kohabitacija te rađanje djece izvan ratificiranog braka. Jednako tako raste broj građana koji u visokom postotku ženi odobravaju samohrano majčinstvo, a raste i postotak onih koji majčinstvo kao takvo ne smatraju ključnim dijelom identiteta žene. Jednom riječju, (ne)prihvatanje pojedinih vrednota postavlja političarima, državnim institucijama, Katoličkoj crkvi, medijima, zapravo svim hrvatskim građanima tolika urgentna pitanja, koja traže kratkoročna i dugoročna rješenja.

Ključne riječi: Hrvatska, brak, obitelj, djeca, religioznost, uloge žena i muškaraca, vrednote.

Uvod

Provedba petog vala empirijskog istraživanja u sklopu međunarodnoga istraživačkog projekta *European Values Study* vrlo je važna jer prvi put u hrvatskom društvu možemo usporediti podatke za tri točke mjerenja u jednom dužem vremenskom razdoblju od gotovo dvadeset godina. U komparativnoj analizi podataka za 1999. i 2008. godinu, između ostalog, istaknuli smo kako se područje braka i obitelji u suvremenome hrvatskom društvu nalazi pod snažnim utjecajima procesa individualizacije i subjektivizacije te sučeljavanja tradicije i modernizacije.¹ Od tada su se u Hrvatskoj dogodile mnoge promjene koje su izravno ili neizravno utjecale na percepciju važnosti braka i obitelji. S jedne strane, Hrvatska je prošla duboku socioekonomsku krizu i recesiju, a s druge strane postala je punopravna članica Europske unije. Smanjilo se povjerenje u ključne institucije države i društva kao što su Sabor, Vlada, pravosuđe, a znatno se povećao broj, uglavnom mladih ljudi koji napuštaju Hrvatsku. Opći demografski trendovi i dalje su izrazito negativni. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku iz 2017. godine stanovništvo Hrvatske u razdoblju od 2008. godine do 2017. godine smanjilo se za 204.300 stanovnika, a te 2017. godine bilo je 36.600 živorođenih i 53.477 umrlih. Između ostalog, značajno se povećala dob majke na prvom porodu, s 24,3 godine u 1990. na 28,9 godina u 2017.² Zbog takvoga negativnog demografskog konteksta smatramo važnim i dalje analizirati što zapravo hrvatski građani misle i kakvi su njihovi stavovi o braku, obitelji i djeci. Naposljetku, kao

¹ Usp. Krunoslav NIKODEM – Pero ARAČIĆ – Ivo DŽINIĆ, *Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu. Analiza osnovnih pokazatelja u razdoblju od 1999. do 2008. godine*, u: *Bogoslovska smotra*, 80 (2010.) 2, 623–642.

² Usp. brošuru Državnog zavoda za statistiku, *Demografski trendovi* (2017).

Hrvati, znanstvenici i građani naočigled rastuće depopulacije Republike Hrvatske pitamo se kamo plovi višestoljetni hrvatski brod i kakva mu je budućnost plovidbe s naraštajima koji na njemu plove – od rođenja do umiranja, uključivo i do (ne)opravdanog iseljavanja – na uzburkanom moru globalizacije i međukontinentalne migracije s pojačanim zanimanjem za Europu, te lokalnog i općesvjetskog raslojavanja naroda i država?

Osnovni cilj rada je prezentacija i analiza rezultata o važnosti braka i obitelji u hrvatskom društvu dobivenih temeljem triju empirijskih istraživanja, koja su u sklopu međunarodnoga istraživačkog projekta *European Values Study* provedena 1999., 2008. i 2017. godine. Osnovna teza od koje polazimo u radu jest da u hrvatskom društvu u navedenom razdoblju od 1999. do 2017. godine, uz određene promjene – vidljive općenito u svim trima valovima istraživanja, kao i između istraživačkih valova pojedinačno – prevladava stabilno visoka važnost braka i obitelji. S obzirom na naznačeni smjer analize u radu postavljamo tri radne hipoteze:

Hipoteza 1: Važnost braka i obitelji i sociodemografske karakteristike ispitanika.

Pretpostavljamo da će u ovom prvom prediktorskom sklopu najvažniji prediktori biti dob, stupanj obrazovanja ispitanika i veličina naselja. Ispitanici starije životne dobi, s nižim stupnjem obrazovanja i iz manjih naselja skloniji su smatrati da brak i obitelj čine smisao i sreću u životu.

Hipoteza 2: Važnost braka i obitelji i religioznost u širem smislu.

Pretpostavljamo da će u drugom prediktorskom sklopu najvažniji prediktori biti važnost religije u životu, vjerovanje u Boga i pohađanje religijskih obreda. Ispitanici koji ističu važnost religije u svojem životu, vjeruju u Boga i redovito pohađaju religijske obrede skloniji su smatrati da brak i obitelj čine smisao i sreću u životu.

Hipoteza 3: Važnost braka i obitelji i uloge žena i muškaraca.

Pretpostavljamo da će u trećem prediktorskom sklopu najvažniji prediktori biti stavovi vezani uz tradicionalnu podjelu uloga u patrijarhalnoj obitelji (muškarac – hranitelj, žena – domaćica). Ispitanici skloniji tradicionalnoj podjeli uloga žena i muškaraca bit će skloniji smatrati da brak i obitelj čine smisao i sreću u životu.

Prve dvije hipoteze temeljimo na dosadašnjim radovima i analizama EVS podataka,³ a treću hipotezu temeljimo na rezultatima i analizama drugih

³ Usp. Pero ARAČIĆ – Krunoslav NIKODEM, Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 2, 291–311; Krunoslav NIKODEM – Pero ARAČIĆ,

istraživanja koja pokazuju povezanost tradicionalnog shvaćanja braka i obitelji i tradicionalne podjele uloga žena i muškaraca.⁴

Rad je podijeljen u pet dijelova. Nakon kratkog uvoda, u prvom dijelu rada izlažu se osnovne metodološke napomene. U drugom dijelu uspoređuju se dobiveni rezultati u trima točkama mjerenja i analiziraju se stavovi o braku, obitelji i djeci s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike ispitanika. Treći dio rada sadrži daljnju analizu gdje se na česticama koje obuhvaćaju važnost braka, obitelji i djece provodi faktorska analiza, a dobivene faktore dalje analiziramo s obzirom na tri prediktorska sklopa: osnovne sociodemografske karakteristike ispitanika, religioznost u širem smislu i stavovi o ulogama žena i muškaraca. Zadnji dio rada je zaključak.

1. Metodološke napomene

1.1. Uzorak

Rad se jednim dijelom temelji na usporedbi rezultata triju empirijskih istraživanja koja su u sklopu međunarodnoga istraživačkog projekta *European Values Study* (dalje: EVS) u Hrvatskoj provedena 1999., 2008. i 2017. godine, a drugim dijelom temelji se na analizi podataka dobivenih 2017. godine. Istraživanje za 2017. godinu provedeno je od 1. studenoga 2017. godine do 1. veljače 2018. godine na reprezentativnom uzorku punoljetnih građana Hrvatske (N = 1488), unutar kojeg je probabilistički izvršen izbor na trima razinama. Prva etapa odnosila se na izbor naselja metodom kumulativnih veličina, druga na terensko uzorkovanje stambenih jedinica *random walk* metodom. U trećoj se etapi birao jedan od ukućana metodom posljednjega rođendana. Podatci su naknadno utežani prema dobi i obrazovanju.

Obitelj u transformaciji, u: Josip BALOBAN (ur.) *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*, Zagreb, 2005., 145–178; Krunoslav NIKODEM – Pero ARAČIĆ – Ivo DŽINIĆ, *Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu. Analiza osnovnih pokazatelja u razdoblju od 1999. do 2008. godine*, 623–642; Krunoslav NIKODEM, *Religiosity and Marriage/Family Attitudes in Croatia* u: Gert PICKEL – Kornelia SAMMET (ur.), *Transformations of Religiosity; Religion and Religiosity in Eastern Europe 1989 – 2010*, Wiesbaden, 2012., 175–196.

⁴ Usp. Branka GALIĆ, Seksistički diskurs rodnog identiteta, u: *Socijalna ekologija*, 13 (2004.) 3–4, 305–325; Branka GALIĆ – Krunoslav NIKODEM, Ne/razlomljeni identiteti. Seksizam i religioznost u hrvatskom društvu, u: *Socijalna ekologija*, 15 (2006.) 1–2, 43–81; Branka GALIĆ – Krunoslav NIKODEM, Percepcija rodničkih jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena, u: *Revija za socijalnu politiku*, 16 (2009.) 3, 253–271.

1.2. Mjerni instrumenti

Za ispitivanje percepcije važnosti braka i obitelji koristili su se standardizirani mjerni instrumenti iz EVS upitnika. Ukupno devet mjernih instrumenata tematski obuhvaća važnost obitelji u životu, važnost majke i oca za sretno odrastanje djeteta, (ne)zastarjelost braka kao institucije, nužnost braka ili duge stabilne veze za sreću u životu, pitanje majčinstva kao ključnog dijela identiteta žene, pitanje djece kao smisla života te pitanja opravdanosti rastave, odnosno razvoda,⁵ i prihvaćanja kohabitacije i samohranog majčinstva. U daljnjoj analizi od navedenih čestica faktorskom analizom dobivena su dva faktora, koji se onda kao kriteriji analiziraju s obzirom na tri prediktorska sklopa. Prvi prediktorski sklop sastoji se od šest čestica, koje čine osnovne sociodemografske karakteristike ispitanika: spol, dob, stupanj obrazovanja ispitanika, stupanj obrazovanja majke i oca ispitanika i veličina naselja. Drugi prediktorski sklop sadrži religioznost u širem smislu od ukupno devet čestica: religijska samoidentifikacija, važnost religije u životu, institucionalna religijska praksa, važnost Boga u životu, molitva, te vjerovanje u Boga, život poslije smrti, raj i pakao. Treći prediktorski sklop sastoji se od osam čestica koje sadržajno obuhvaćaju stavove o ulogama žena i muškaraca vezanih uz brak i obitelj.

1.3. Metode

U analizi podataka na koje se oslanjamo koristimo se deskriptivnim postupcima, hi-kvadrat testom, faktorskom analizom (komponentni model, varimax rotacija, GK kriterij redukcije dimenzionalnosti) te multiplom regresijskom

⁵ U hrvatskoj literaturi, kao i u javnom govoru i pisanju rabe se dva pojma, naime *razvod* i *rastava*. U teološkoj i crkvenoj literaturi i govoru uvriježio se pojam *rastava*, a u neteološkoj i društvenoj literaturi uvriježio se pojam *razvod*. Primjerice *Zakonik kanonskog prava* iz 1983. ne navodi pojam *razvod* već se u Stvarnom kazalu nalazi samo pojam *rastava (separatio)* v. Ženidba. Ali isti Zakonik govori o rastavi ženidbenih drugova (kan. 1141–1150), ili o rastavi uz trajanje ženidbene veze (kan. 1151–1155), čak i o odricanju prava na rastavu (kan. 1155). Usp. *Zakonik kanonskog prava. Proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. S izvorima*, Zagreb, 1996. No, u jednom Priručniku objavljenom 2016. godine već u Predgovoru, koji je potpisao kardinal Josip Bozanić, nadbiskup zagrebački na str. 5, Nadbiskup spominje »rastavljene ili razvedene vjernike«, a isti Priručnik primjerice na str. 30, ima poseban naslov »Kako živjeti nakon rastave ili razvoda?«. Usp. Lucija BOLJAT – Josip ŠALKOVIĆ, *Priručnik za provedbu pastoralne istrage i pripremu parnice proglašenja ništavosti ženidbe*, Zagreb, 2016. Dakako da hrvatska civilna pravna terminologija preferira pojam *razvod*. Ali na hrvatskom govornom i pisanom području čujemo i čitamo o razvedenim, ali i rastavljenim osobama; o razvodu, ali i o rastavi braka; o djeci rastavljenih i razvedenih roditelja itd. Nužno je napomenuti da se u hrvatskom prijevodu Upitnika EVS – 2017. rabio samo pojam *razvod*.

analizom, u sklopu koje se kriterijske varijable (faktori o braku i obitelji) analiziraju s obzirom na navedena tri prediktorska sklopa. Podatci su obrađeni u programskom paketu IBM SPSS 25.

2. Osnovna analiza i usporedba rezultata

2.1. Važnost braka i obitelji

Usporedba rezultata dobivenih u trima valovima EVS istraživanja u kojima je Hrvatska sudjelovala pokazuje stabilnu važnost obitelji. Naime u svim trima točkama mjerenja oko 98% ispitanika obitelj smatra važnom u svojem životu. Zanimljivo i indikativno je ovdje navesti podatak iz *Atlas of European Values* iz 2012. godine prema kojem u četvrtom istraživačkom valu (EVS – 2008.) 85% Europljana smatra obitelj veoma važnom, a 13% važnom, istodobno 46% Europljana smatra prijatelje veoma važnima, a 45% važnima.⁶

Tablica 1. *Koliku važnost zauzima obitelj u vašem životu?*

%	1999.	2008.	2017.
posve nevažno	0,1	0,1	0,1
nevažno	0,8	1,1	1,2
važno	20,3	22,1	15,4
veoma važno	78,4	75,4	82,9
ne zna i b.o.	0,5	1,2	0,4

Manje promjene u Hrvatskoj primjetne su u razdoblju između 2008. i 2017. godine, gdje se za oko 7% povećava broj onih koji obitelj smatraju »veoma važnom« i smanjuje broj onih koji obitelj smatraju »važnom«, no bez većih utjecaja na stabilnost važnosti obitelji u hrvatskom društvu. Sukladno tomu na hrvatskoj sceni upravo glede braka i obitelji konstatira se poznati povijesni fenomen kršćanstva od njegovih početaka do danas – koji se posebno intenzivira u posljednjim dvama stoljećima, a možda i više – a s pravom se može zvati raskorak između evanđeoskog (isusovskog) ideala i konkretne životne zbilje glede braka i obitelji, ali ne samo njih. Naime, u svojoj osobnoj životnoj percepciji hrvatski građani nisu, barem zasada, »otpisali« ustanovu braka i

⁶ Usp. Loek HALMAN – Inge SIEBEN – Marga van ZUNDERT, *Atlas of European Values. Trends and Tradition at the turn of the Century*, Leiden, 2012., 16. Autori Atlasa na istoj stranici navode kako se od 1990. do 2008. u Europi ističu dvije zemlje, naime Irska i Latvija. Irska ima najveći postotak građana koji obitelj drže veoma važnom, a Latvija ima najniži postotak građana koji obitelj smatraju veoma važnom.

obitelji, premda rastući fenomen rastave brakova i rastakanja obitelji u Hrvatskoj u posljednjih dvadesetak godina ukazuje na sve prisutniju »uzdrmanost« tih dviju temeljnih ustanova društva.⁷

Nakon općeg pitanja o važnosti obitelji u životu drugo pitanje odnosi se na važnost obaju roditelja (oca i majke) za sretno odrastanje djeteta. Usporedba dobivenih rezultata pokazuje kako većina ispitanika smatra da dijete treba imati i oca i majku da bi sretno odrastalo.

Tablica 2. *Ako netko tvrdi da dijete treba i oca i majku da bi sretno odrastalo, biste li se složili ili ne?*

%	1999.	2008.	2017.
ne bih se složio	10,7	20,4	21,8
ne znam i b.o.	3,2	2,9	2,7
složio bih se	86,1	76,8	75,5

S tim u vezi u razdoblju između 1999. i 2008. godine došlo je do određenih promjena, odnosno do povećanja broja onih koji se s navedenom tvrdnjom ne slažu, dok između 2008. i 2017. nema većih promjena.⁸

Analiza s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike ispitanika pokazuje da su muškarci, starije životne dobi (rođeni 1952. godine i ranije), s nižim stupnjem obrazovanja, iz naselja veličine od 2.000 do 10.000 stanovnika, te iz sjeverozapadne Hrvatske skloniji smatrati da dijete treba imati i oca i majku da bi sretno odrastalo.⁹

⁷ To potvrđuje činjenica prema kojoj se broj rastava brakova i obitelji u Hrvatskoj u zadnjim godinama drastično povećao. Ako uzmemo navedene godine istraživanja kao referentne, onda to izgleda ovako: 1999. sklopljeno je 23.778 a razvedeno 3.721 brakova i obitelji, tj. svaki šesti. Godine 2008. sklopljeno je 23.373. a razvedeno 5.025, i to je svaki četvrti, a 2017. godine sklopljeno 20.310, a razvedeno 6.268 brakova, ili svaki treći brak, odnosno obitelj. Usp. REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU REPUBLIKE HRVATSKE, *Statistički ljetopis Republike Hrvatske* 2018., 113. Napomena: za treću referentnu godinu uzimamo 2017., jer za 2018. još nemamo podataka.

⁸ Kad se pak pogledaju sve tri referentne godine istraživanja, onda treba uočiti da se dogodio pomak u samom uvjerenju i stavu kod istraživanih oko 10% s obzirom na 1999. i 2017. da dijete za svoje zdravo i cjelovito odrastanje treba ili ne i oca i majku. Statistički podatci za te tri referentne godine pokazuju sljedeće trendove: 1999. godine bilo je živorođenih 45.179, a izvan braka 3.714 ili svako dvanaesto dijete. Godine 2008. živorođenih je 43.753. a izvan braka 5.260 ili svako osmo dijete. Godine 2017. živorođenih je 36.556, a izvan braka 7.274. ili svako peto dijete! Usp. REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU REPUBLIKE HRVATSKE, *Statistički ljetopis Republike Hrvatske* 2018., 113. Napomena: za treću referentnu godinu uzimamo 2017., jer za 2018. još nemamo podataka.

⁹ »Dijete treba i oca i majku da bi sretno odrastalo« – rezultati hi-kvadrat testa za osnovne sociodemografske karakteristike: 1. *Spol*: $\chi^2 = 11,978$; $df = 2$; $p < 0,01$; 2. *Dob*: $\chi^2 = 56,427$; $df = 6$; $p < 0,001$; 3. *Stupanj obrazovanja ispitanika*: $\chi^2 = 52,393$; $df = 4$; $p < 0,001$; 4. *Veličina grada/naselja*: $\chi^2 = 38,318$; $df = 8$; $p < 0,001$; 5. *Regionalna pripadnost*: $\chi^2 = 22,470$; $df = 10$; $p < 0,02$.

S obzirom na pitanje važnosti braka u EVS istraživanju, imamo dvije istaknute tvrdnje. Prva se odnosi na brak kao (ne)zastarjelu zajednicu, a druga na brak, ili dugu stabilnu vezu, kao nužan preduvjet za sreću u životu.

Usporedba dobivenih rezultata pokazuje da većina ispitanika u hrvatskom društvu smatra kako brak nije zastarjela institucija, no pokazuje i da se broj takvih ispitanika smanjuje, a povećava se broj onih koji smatraju suprotno.

Tablica 3. *Slažete li se ili ne sa sljedećom tvrdnjom: brak je zastarjela institucija?*

%	1999.	2008.	2017.
ne slažem se	87,3	78,6	80,0
ne znam i b.o.	4,8	4,4	5,1
slažem se	7,9	17,0	18,8

Muškarci rođeni između 1970. i 1987. godine, s višim stupnjem obrazovanja, iz regionalnih centara te iz sjeverozapadne Hrvatske i Istre i Primorja skloniji su slaganju s tom tvrdnjom.¹⁰

Nadalje, iako većina ispitanika smatra da su brak ili duga stabilna veza nužni za sreću, postotak slaganja s tom tvrdnjom je u opadanju sa 67,4% u 1999. na 54,8% u 2017. godini.

Tablica 4. *Brak ili duga stabilna veza nužni su za sreću*

%	1999.	2008.	2017.
uopće se ne slažem	2,2	2,6	6,3
ne slažem se	12,6	17,1	21,0
nit i se slažem niti ne	15,6	21,4	16,6
slažem se	40,4	40,4	31,5
potpuno se slažem	27,0	17,2	23,3
ne znam i b.o.	2,1	1,2	1,4

Muškarci starije životne dobi, s niskim stupnjem obrazovanja, iz naselja do 10.000 stanovnika i iz Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske skloniji su smatrati da su brak ili duga stabilna veza nužni za sreću u životu.¹¹

¹⁰ »Brak je zastarjela institucija« – rezultati hi-kvadrat testa za osnovne sociodemografske karakteristike: 1. *Spol*: $\chi^2 = 16,536$; $df = 2$; $p < 0,01$; 2. *Dob*: $\chi^2 = 13,559$; $df = 6$; $p < 0,03$; 3. *Stupanj obrazovanja ispitanika*: $\chi^2 = 11,460$; $df = 4$; $p < 0,03$; 4. *Veličina grada/naselja*: $\chi^2 = 30,814$; $df = 8$; $p < 0,001$; 5. *Regionalna pripadnost*: $\chi^2 = 19,313$; $df = 10$; $p < 0,04$.

¹¹ »Brak ili duga stabilna veza nužni su za sreću« – rezultati hi-kvadrat testa za osnovne sociodemografske karakteristike: 1. *Spol*: $\chi^2 = 16,465$; $df = 2$; $p < 0,01$; 2. *Dob*: $\chi^2 = 127,115$; $df = 6$; $p < 0,001$; 3. *Stupanj obrazovanja ispitanika*: $\chi^2 = 88,286$; $df = 4$; $p < 0,001$; 4. *Veličina grada/naselja*: $\chi^2 = 84,203$; $df = 8$; $p < 0,001$; 5. *Regionalna pripadnost*: $\chi^2 = 71,981$; $df = 10$; $p < 0,001$.

2.2. Djeca kao smisao života

Pitanje majčinstva kao jednog od ključnih elemenata identiteta žene jedno je od vrlo aktualnih pitanja oko kojeg se vode mnoge rasprave u hrvatskom društvu. Usporedba dobivenih rezultata pokazuje da u promatranom razdoblju dolazi do smanjenja broja ispitanika koji smatraju kako žena treba imati djecu da bi se osjećala ispunjenom, i to s 55,3% u 1999., na 45,1% u 2008., odnosno 38,8% u 2017. godini.

Tablica 5. *Mislite li da žena treba imati djecu da bi se osjećala ispunjenom ili to nije uvjet?*

%	1999.	2008.	2017.
nije neophodno	38,6	49,8	54,7
ne znam i b.o.	6,0	5,2	6,4
treba imati djecu	55,3	45,1	38,8

Ispitanici starije životne dobi, nižeg stupnja obrazovanja, iz naselja do 10.000 stanovnika i iz Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske skloniji su smatrati da žena treba imati djecu da bi se osjećala ispunjenom. S druge strane, oni srednje i mlađe životne dobi, sa srednjim i višim stupnjem obrazovanja, iz regionalnih centara i Zagreba i Dalmacije skloniji su smatrati suprotno.¹²

Sljedeće pitanje, odnosno tvrdnja, jest o rađanju djece kao ostvarenju smisla života. Usporedba dobivenih rezultata pokazuje da u promatranom razdoblju dolazi do smanjenja broja ispitanika koji se slažu s tvrdnjom da čovjek treba imati djecu da bi život imao smisla. Tako se 1999. godine s navedenom tvrdnjom slagalo 76,3% ispitanika, 2008. njih 66,2%, a 2017. godine njih 63,8%.

Tablica 6. *Čovjek treba imati djecu da bi život imao smisla*

%	1999.	2008.	2017.
uopće se ne slažem	1,4	2,4	4,7
ne slažem se	9,5	12,2	12,8
nitri se slažem niti ne	12,3	18,1	17,6
slažem se	37,9	37,9	31,9
potpuno se slažem	38,4	28,3	31,9
ne znam i b.o.	0,6	1,1	1,1

¹² »Mislite li da žena treba imati djecu da bi se osjećala ispunjenom ili to nije uvjet?« – rezultati hi-kvadrat testa za osnovne sociodemografske karakteristike: 1. Dob: $\chi^2 = 92,953$; df = 6; p < 0,001; 2. Stupanj obrazovanja ispitanika: $\chi^2 = 120,680$; df = 4; p < 0,001; 3. Veličina grada/naselja: $\chi^2 = 65,559$; df = 8; p < 0,001; 4. Regionalna pripadnost: $\chi^2 = 77,419$; df = 10; p < 0,001. S obzirom na spol, na tom pitanju nije dobivena statistički značajna razlika.

S tim u vezi došlo je i do određenog povećanja broja ispitanika koji se s navedenom tvrdnjom ne slažu, od 10,9% u 1999. godini na 17,5% u 2017. godini. Muškarci, starije životne dobi, s nižim stupnjem obrazovanja, iz naselja do 10.000 stanovnika i iz Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske skloniji su slaganju s tom tvrdnjom. Neslaganju s tom tvrdnjom sklonije su žene srednje i mlađe životne dobi, srednjeg i višeg stupnja obrazovanja, iz regionalnih centara i iz Zagreba, Istre i Primorja te Dalmacije.¹³

2.3. Rastava (razvod), kohabitacija i samohrano majčinstvo

Pitanje razvoda (rastave) aktualno je pitanje suvremenoga hrvatskog društva. Naime, prema podacima Državnog zavoda za statistiku RH u Hrvatskoj je 2008. godine bilo 5.025 razvoda na 23.373 sklopljenih brakova, dok je 2017. godine bilo 6.265 razvoda na 20.310 sklopljenih brakova.¹⁴

Usporedba dobivenih rezultata što se tiče (ne)opravdanosti razvoda pokazuje blago povećanje broja ispitanika koji razvod smatraju opravdanim, s 18,4% 1999. godine, na 20,5% 2008., odnosno 26,4% 2017. godine.¹⁵ S druge strane, u navedenom razdoblju primjetno je smanjenje broja ispitanika koji razvod ne smatraju opravdanim, od 44,9% na 33,6%.

Tablica 7. *Opravljanost razvoda*

%	1999.		2008.	2017.
nikad	30,1		28,9	25,8
2	6,9		4,3	3,7
3	7,9		7,1	4,1
4	4,6		4,6	3,9
5	22,8		20,7	21,7
6	4,2		5,9	7,2
7	4,1		6,0	4,7
8	4,6		7,0	5,0
9	3,3		4,2	4,7

¹³ »Čovjek treba imati djecu da bi život imao smisla« – rezultati hi-kvadrat testa za osnovne sociodemografske karakteristike: 1. *Spol*: $\chi^2 = 8,158$; $df = 2$; $p < 0,02$; 2. *Dob*: $\chi^2 = 120,765$; $df = 6$; $p < 0,001$; 3. *Stupanj obrazovanja ispitanika*: $\chi^2 = 92,181$; $df = 4$; $p < 0,001$; 4. *Veličina grada/naselja*: $\chi^2 = 84,325$; $df = 8$; $p < 0,001$; 5. *Regionalna pripadnost*: $\chi^2 = 45,800$; $df = 10$; $p < 0,001$.

¹⁴ Usp. brošuru Državnog zavoda za statistiku RH, *Demografski trendovi* (2017), 8, 10.

¹⁵ Ovdje ne treba ispustiti iz vida i sve procese koje proživljavaju supružnici te djeca, jer preko polovice brakova su i obitelji, tj. imaju djecu. Nažalost, to se opet razilazi s tvrdnjom ispitanika koji odgovaraju da je za dječje zdravlje kao i sve poimanje braka i obitelji važno da dijete ima cjelovitu i stabilnu obitelj, a drukčije se postupa. Opširnije: Pero ARAČIĆ, *Trauma rastave i razvoda braka i obitelji. Uzroci i posljedice. Kako dalje?*, Osijek, 2019.

uvijek	10,5		9,3	16,7
ne znam i b.o.	1,1		2,0	2,6

Ispitanici rođeni između 1970. i 1987. godine, s višim stupnjem obrazovanja, iz regionalnih centara i Zagreba i Istre i Primorja skloniji su smatrati da razvod može biti opravdan, za razliku od ispitanika starije životne dobi, s nižim stupnjem obrazovanja i iz naselja do 10.000 stanovnika i iz Slavonije, Dalmacije i sjeverozapadne Hrvatske, koji su skloniji smatrati suprotno.¹⁶

Sljedeća tvrdnja odnosi se na kohabitaciju. Usporedba dobivenih rezultata za 2008. i 2017. godinu (upitnik za 1999. godinu nije sadržavao tu tvrdnju) pokazuje porast slaganja s tvrdnjom kako je u redu da dvoje ljudi živi zajedno bez stupanja u brak. Tako se 2008. godine 54,5% ispitanika slagalo s tom tvrdnjom, a 2017. godine s tom se tvrdnjom slaže njih 63,6%.¹⁷

Tablica 8. *U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez stupanja u brak*

%	2008.	2017.
uopće se ne slažem	5,2	3,9
ne slažem se	15,9	16,6
nitri se slažem niti ne	22,8	14,7
slažem se	39,7	39,2
potpuno se slažem	14,8	24,4
ne znam i b.o.	1,5	1,2

Ispitanici srednje i mlađe životne dobi, sa srednjim i višim stupnjem obrazovanja te iz regionalnih centara i Zagreba i Istre i Primorja skloniji su odobravanju kohabitacije, za razliku od žena starije životne dobi, s niskim stupnjem obrazovanja, iz naselja do 2.000 stanovnika i iz Slavonije, koje su sklonije neodobravanju.¹⁸

¹⁶ »Opravdanost razvoda« – rezultati hi-kvadrat testa za osnovne sociodemografske karakteristike: 1. Dob: $\chi^2 = 40,838$; df = 6; $p < 0,001$; 2. Stupanj obrazovanja ispitanika: $\chi^2 = 111,623$; df = 4; $p < 0,001$; 3. Veličina grada/naselja: $\chi^2 = 108,499$; df = 8; $p < 0,001$; 4. Regionalna pripadnost: $\chi^2 = 85,993$; df = 10; $p < 0,001$. S obzirom na spol, na tom pitanju nije dobivena statistički značajna razlika.

¹⁷ Ovdje je važno zapaziti da se postupno događa promjena stavova ispitanika prema instituciji braka kao takovoj i to za 10%. To je važan podatak, jer je gotovo nemoguće utvrditi npr. tko živi ili ne u neformalnoj bračnoj zajednici.

¹⁸ »U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez stupanja u brak« – rezultati hi-kvadrat testa za osnovne sociodemografske karakteristike: 1. Spol: $\chi^2 = 10,101$; df = 2; $p < 0,01$; 2. Dob: $\chi^2 = 107,282$; df = 6; $p < 0,001$; 3. Stupanj obrazovanja ispitanika: $\chi^2 = 77,923$; df = 4; $p < 0,001$; 4. Veličina grada/naselja: $\chi^2 = 38,280$; df = 8; $p < 0,001$; 5. Regionalna pripadnost: $\chi^2 = 46,146$; df = 10; $p < 0,001$.

Posljednje pitanje odnosi se na samohrano majčinstvo. Rezultati pokazuju da većina ispitanika odobrava da žena kao samohrana majka ima dijete. Usporedba od 1999. do 2017. godine pokazuje blag porast u tom smislu.

Tablica 9. *Ako žena želi imati dijete kao samohrana majka i ne želi stabilnu vezu s muškarcem, odobravate li joj to ili ne?*

%	1999.	2008.	2017.
ne odobravam	17,4	23,2	17,2
ovisi	16,2	6,9	7,8
odobravam	65,2	68,1	72,2
ne znam i b.o.	1,3	1,8	2,8

Ispitanici sa srednjim stupnjem obrazovanja i iz regionalnih centara skloniji su odobravati samohrano majčinstvo, dok su ispitanici s nižim stupnjem obrazovanja, starije životne dobi, iz naselja do 2.000 stanovnika i iz sjeverozapadne Hrvatske skloniji neodobranju.¹⁹

Na kraju ovog dijela rada valja istaknuti da predloženi rezultati nedvojbeno pokazuju određeno kretanje glede braka i obitelji u posljednjih dvadeset godina u Hrvatskoj. *Prvo*, dok je 1999. godine skoro svaki deseti ispitanik (7,9%) smatrao brak zastarjelom ustanovom, dotle 2017. godine to izjavljuje gotovo svaki peti ispitanik (20,0%). *Drugo*, glede sretnog odrastanja djeteta (ili cjelovito provedene socijalizacije) uz oca i majku shvaćanje hrvatskih građana postupno se liberalizira – i to na štetu samog djeteta – od 1999. (86,1%) do 2017. (75,5%), premda nešto sporije u posljednjih deset godina. *Treće*, a o čemu govori i bilješka 8 ovoga članka, događa se porast rođene djece izvan braka, tj. prije službenoga crkvenog, odnosno civilnog sklapanja braka. To potvrđuje tezu da se u Hrvatskoj sve više prakticira »brak na probu« i slobodne veze, odnosno kohabitacija, bez velike obveze za posljedice glede te veze. Takav kohabitacijski model zajedničkog života dvoje ljudi nije više iznimka, štoviše nije ni društvena pojava u kojoj sudjeluje manjina pučanstva, već naprotiv to je pojava koja raste iz godine u godinu i postaje atipičnom kršćanskom praksom, koja ozbiljno i dugotrajno ugrožava kršćanski identitet i kršćansku posebnost, kako u Hrvatskoj tako i u svijetu. U prilog tomu govori i Tablica 8

¹⁹ »Ako žena želi imati dijete kao samohrana majka i ne želi stabilnu vezu s muškarcem, odobravate li joj to ili ne? – rezultati hi-kvadrat testa za osnovne sociodemografske karakteristike: 1. *Dob*: $\chi^2 = 37,981$; $df = 6$; $p < 0,001$; 2. *Stupanj obrazovanja ispitanika*: $\chi^2 = 53,722$; $df = 4$; $p < 0,001$; 3. *Veličina grada/naselja*: $\chi^2 = 37,652$; $df = 8$; $p < 0,001$; 4. *Regionalna pripadnost*: $\chi^2 = 46,394$; $df = 10$; $p < 0,001$. S obzirom na spol, na tom pitanju nije dobivena statistički značajna razlika.

koja empirijski svjedoči da se u svijesti hrvatskih građana koji odobravaju da dvoje ljudi živi zajedno prije stupanja u brak postotak od 54,5% u 2008. godini popeo se na 63,6% u 2017. godini. Takvo kretanje svijesti i ponašanja hrvatskih kršćana – samo primjerice u moralno-etičkoj dimenziji crkvenosti, ali ne samo u njoj – govori u prilog tomu da se već unutar postojeće distanciranosti hrvatskih građana u doba komunizma i socijalizma²⁰ u posljednje vrijeme još više događa svojevrsno diferenciranje, a istodobno i distanciranje od temeljnih vrednota kršćanstva koje puno toga u sadašnjoj (i budućoj) Hrvatskoj postavlja ozbiljno u pitanje napose glede budućnosti kršćanstva. Kako u Europi općenito tako i u Hrvatskoj posebno je na kušnji kršćanski identitet kod najvećeg broja još uvijek kršćana različitih stupnjeva pripadnosti Katoličkoj crkvi.²¹ Četvrto, ako se naposljetku usporede Tablice 5 i 6 indikativno je da u EVS – 2017. istraživanju, s jedne strane već 54,7% ispitanika ne smatra majčinstvo žene uvjetom za njezinu životnu sreću (u EVS – 1999. to je bilo 38,6%), a s druge strane istodobno u EVS – 2017. samo 63,8% istih smatra da djeca daju smisao čovjekovu životu (u EVS – 1999. to je bilo 76,3%). Nije li porast takvog mentaliteta jedan od čimbenika koji utječu na depopulaciju Hrvatske, dakako uz ostale, a dijelom i opravdane, a dijelom i neopravdane uzroke, koji pospešuju iseljavanje pučanstva iz Hrvatske, osobito u posljednjih nekoliko godina? Peto, u posljednjih dvadeset godina u svijesti hrvatskih građana raste i opravdanost razvoda (rastave). Tako u 2017. svaki četvrti ispitanik opravdava rastavu ili razvod. Usporede li se ti podatci s brojem *de facto* rastavljenih u 2017. godini, onda se dolazi do spoznaje da se životna teorija o mogućoj rastavi i životna praksa ostvarene rastave ili razvoda postupno približavaju. Šesto, posebno je zabrinjavajuće što se u Hrvatskoj već više od dva desetljeća ukorjenjuje paradoksalna praksa razmišljanja, a onda i djelovanja, glede djeteta i njegove ciljano odabrane samohrane majke.²² Pritom,

²⁰ Više glede te teme vidi u disertaciji Josipa BALOBANA, *Kirche in einer sozialistischen Gesellschaft. Analyse der gegenwärtigen pastoralen Situation in der Erzdiözese Zagreb (Nordkroatien) unter besonderer Berücksichtigung der distanzierten Kirchlichkeit*, Zürich – Einsiedeln – Köln, 1982.

²¹ Usp. Josip BALOBAN, Pastoraltheologische Kriterien für christliche Identität, u: *Pastoraltheologische Hefte*, 7 (2014.), 95–109.

²² U čovjekovu životu postoje dva modela samohrane majke. *Prvi model* je kada udana žena s djetetom ili s više djece ostane bez muža koji je umro, ili koji je poginuo u ratu ili u nekoj nesreći, ili je nestao, ili su se žena i muž sporazumno rastali. *Drugi model* je kada žena ciljano želi, a potom i rodi dijete s muškarcem s kojim zapravo ne želi zajednički obiteljski provoditi odgoj djeteta, već ostvaruje »solomajčinstvo«, samostalno majčinstvo ili usamljeno majčinstvo, kako to navode Mira Čudina-Obradović i Josip Obradović. O problematici djece u jednoroditeljskim obiteljima i o majkama koje se odlučuju za

čini se, jednostrano se gleda samo na isključiva prava majke, a zaboravljaju se i temeljna ljudska prava djeteta, koje ima pravo na obitelj s oba roditelja. Osim toga, podatci govore o svojevrsnoj proturječnosti u razmišljanju hrvatskih građana koji se u visokim postotcima zauzimaju za to da su za sretno odrastanje djeteta potrebna oba roditelja (u EVS – 2017. to izjavljuje 75,5% ispitanika) i da istodobno isti ispitanici odobravaju da samohrana majka može imati dijete bez stabilne veze s ocem djeteta (muškarcem) – (u EVS – 2017.: 72,2%). U takvom shvaćanju »svjesno ili ne, otvoreno ili skriveno, napušta se ono u čemu je većina znanstvenika humanističkog i društvenog usmjerenja jedinstvena, naime, da su za redovito i sretno odrastanje djeteta potrebni majka i otac koji žive zajedno. [...] otvorenim pitanjem i nadalje ostaje dijete, njegov odgoj, odrastanje i njegovo identitetsko oblikovanje, a čemu se u posljednje vrijeme premalo pridaje važnosti, pa čak i odgovornosti«²³. Glede ovdje pretresane tematike veoma je zanimljiv *Atlas of European Values* iz 2012., koji na jednoj svojoj stranici ima naslov »Single mother by choice« te koji doslovno navodi: »Kako god, postoji doduše mala ali rastuća grupa žena koje su odabrale odgajati dijete same. Pretežno to su žene u tridesetim ili četrdesetim godinama, imaju visoko naobrazbu, imaju svoj posao i financijski su samostalne.«²⁴

3. Brak i obitelj te njihove alternative

U daljnjoj analizi na devet navedenih čestica koje tematski obuhvaćaju pitanja važnosti braka i obitelji proveli smo faktorsku analizu. Prvo su dobivena tri faktora, uz protumačenost varijance od 57,80%, no treći faktor je sadržavao samo jednu česticu (važnost obitelji u životu). Nakon što smo iz analize izdvojili tu česticu dobivena su dva faktora (faktorskom analizom pod komponentnim modelom uz varimax rotaciju i GK kriterij redukcije dimenzionalnosti) koja smo, s obzirom na saturacije čestica, nazvali »Obitelj i brak, smisao i sreća u životu« i »Alternative braku i obitelji«.

samostalno roditeljstvo usp. Mira ČUDINA-OBRADOVIĆ – Josip OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Zagreb, 2006., 218–219.

²³ Josip BALOBAN – Krunoslav NIKODEM – Danijel CRNIĆ, Analiza stavova o braku i obitelji u Hrvatskoj i u Europi, u: Josip BALOBAN – Krunoslav NIKODEM – Siniša ZRINŠČAK (ur.), *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi. Komparativna analiza*, Zagreb, 2014., 93–125, ovdje 118.

²⁴ Loek HALMAN – Inge SIEBEN – Marga van ZUNDERT, *Atlas of European Values. Trends and Tradition at the turn of the Century*, 25.

Tablica 10. *Struktura varimax faktora*

	»obitelj i brak, smisao i sreća u životu«	»alternati- ve braku i obitelji«
čovjek treba imati djecu da bi život imao smisla	.825	
brak ili duga stabilna veza nužni su za sreću	.766	
žena treba imati djecu da bi se osjećala ispunjenom	.700	
dijete treba i oca i majku da bi sretno odrastalo	.611	
žena samohrana majka		.822
u redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez stupanja u brak		.749
razvod je opravdan		.531

Ekstrahirani faktori tumače 56,42% varijance.

Dobivene faktore analizirali smo kao kriterijske varijable s obzirom na tri prediktorska sklopa: osnovne sociodemografske karakteristike ispitanika, religioznost u širem smislu i stavovi o ulogama žena i muškaraca.

Rezultati multiple regresijske analize za prvi faktor i prvi prediktorski sklop pokazuju da taj prediktorski sklop tumači 14,4% kriterija te da su najvažniji prediktori stupanj obrazovanja majke ispitanika, spol, stupanj obrazovanja ispitanika, dob i veličina naselja.

Tablica 11. *»Obitelj i brak, smisao i sreća u životu« s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike*

R ² = 0,144	standardizirani koeficijenti	p	korelacije	
	beta		direktne	parcijalne
stupanj obrazovanja majke	–0,128	<0,001	–0,307	–0,099
spol	–0,131	<0,001	–0,121	–0,139
stupanj obrazovanja ispitanika	–0,118	<0,001	–0,248	–0,105
dob	–0,146	<0,001	–0,260	–0,131
veličina naselja	–0,101	<0,001	–0,211	–0,098

Muškarci čija majka ima niži stupanj obrazovanja i koji također imaju niži stupanj obrazovanja, starije životne dobi i iz manjih naselja skloniji su promatrati obitelj kao smisao i sreću u životu.

Analiza drugog faktora i prvoga prediktorskog sklopa pokazuje znatno manju protumačenost kriterija, tek 4,4%. Kao značajni prediktori javljaju se stupanj obrazovanja majke ispitanika i stupanj obrazovanja ispitanika.

Tablica 12. »Alternative braku i obitelji« s obzirom na osnovne sociodemografske karakteristike

R ² = 0,044	standardizirani koeficijenti	p	korelacije	
	beta		direktne	parcijalne
stupanj obrazovanja majke	0,159	<0,001	0,199	0,138
stupanj obrazovanja ispitanika	0,076	<0,030	0,159	0,066

Ispitanici s višim stupnjem obrazovanja i čija majka ima viši stupanj obrazovanja skloniji su navedenim alternativama braku i obitelji.

U nastavku analiziramo dobivene faktore s obzirom na prediktorski sklop koji sadržajno obuhvaća religioznost u širem smislu. Rezultati multiple regresijske analize za prvi faktor i drugi prediktorski sklop pokazuju da taj prediktorski sklop tumači 10,8% kriterija te da su najvažniji prediktori važnost religije u životu, vjerovanje u Boga i pohađanje religijskih obreda.

Tablica 13. »Obitelj i brak, smisao i sreća u životu« s obzirom na religioznost u širem smislu

R ² = 0,108	standardizirani koeficijenti	p	korelacije	
	beta		direktne	parcijalne
važnost religije u životu	0,206	<0,001	0,293	0,167
vjerovanje u Boga	0,137	<0,001	0,244	0,112
pohađanje religijskih obreda	0,096	<0,004	0,230	0,080

Ispitanici koji ističu važnost religije u svojem životu, koji vjeruju u Boga i redovito pohađaju religijske obrede skloniji su obitelji kao smislu i sreći u životu. S druge strane, ispitanici koji ne pohađaju religijske obrede, religija im nije važna, ne mole i ne vjeruju u raj skloniji su navedenim alternativama braku i obitelji.

Tablica 14. »Alternative braku i obitelji« s obzirom na religioznost u širem smislu

R ² = 0,112	standardizirani koeficijenti	p	korelacije	
	beta		direktne	parcijalne
pohađanje religijskih obreda	-0,128	<0,001	-0,279	-0,101
važnost religije u životu	-0,136	<0,001	-0,274	-0,108
molitva	-0,119	<0,004	-0,278	-0,083
vjerovanje u raj	-0,082	<0,004	-0,235	-0,068

Na kraju, analiziramo dobivene faktore i s obzirom na stavove o ulogama žena i muškaraca. Rezultati pokazuju da taj treći prediktorski sklop tumači 18,7% prvog kriterija, a kao značajni prediktori uglavnom se javljaju stavovi vezani uz tradicionalnu podjelu uloga u patrijarhalnoj obitelji (muškarac – hranitelj, žena – domaćica).

Tablica 15. »Obitelj i brak, smisao i sreća u životu« s obzirom na uloge žena i muškaraca

R ² = 0,187	standardizirani koeficijenti	p	korelacije	
	beta		direktne	parcijalne
posao muškarca je da zarađuje, posao žene je da se brine za dom i obitelj	0,181	<0,001	0,337	0,168
jedan od mojih važnijih ciljeva u životu je da se moji roditelji ponose sa mnom	0,160	<0,001	0,247	0,169
zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu	0,131	<0,001	0,292	0,127
ako je majka zaposlena, dijete pati	0,128	<0,001	0,285	0,124
općenito, muškarci su bolji menadžeri od žena	0,083	<0,001	0,141	0,089

Ispitanici koji se slažu s gore navedenim stavovima skloniji su promatrati obitelj i brak kao smisao i sreću u životu. Suprotno tomu, ispitanici koji se ne slažu sa stavom da je posao muškarca da zarađuje, a da je posao žene da se brine za dom i obitelj, i ne slažu se s tim da je fakultetsko obrazovanje važnije za dječake nego za djevojčice, skloniji su alternativama braku i obitelji.

Tablica 16. »Alternative braku i obitelji« s obzirom na uloge žena i muškaraca

R ² = 0,055	standardizirani koeficijenti	p	korelacije	
	beta		direktne	parcijalne
posao muškarca je da zarađuje, posao žene je da se brine za dom i obitelj	–0,208	<0,001	–0,227	–0,199
visoko/fakultetsko obrazovanje je važnije za dječake nego za djevojčice	–0,062	<0,024	–0,128	–0,061

Pritom je nužno napomenuti da treći prediktorski sklop znatno slabije tumači taj drugi faktor. Protumačenost varijance kriterija je tek 5,5%.

Točku »Brak i obitelj te njihove alternative« zaključujemo sljedećim kritičkim osvrtom: »Alternative braku i obitelji« (žena kao samohrana majka; zajednički život dvoje ljudi prije stupanja u brak; razvod/rastava je opravdan), potvrđuju s jedne strane određeni sadašnji povijesni fakticitet, koji raste iz desetljeća u desetljeće u Hrvatskoj, a još više u Zapadnoj Europi i u zapadnom svijetu općenito. Koliko je za očekivati da će se taj alternativni model (osobito glede modela samohrane majke), i dalje ubrzano povećavati tako da postaje sve ravnopravnijim modelom već stoljećima prakticiranom i klasičnom, te u najvećem dijelu svijeta još uvijek dominantnom modelu braka i obitelji, teško je prognozirati. Tim više, ako u nadolazećim desetljećima trenutno promovirana individualizacija i subjektivizacija, a posebno liberalizacija i relativizacija s vremenom dožive značajne korekcije na lokalnom i globalnom planu čovječanstva, počevši od Europe i Amerike. No, s druge strane, »Alternative braku i obitelji« neupitno provociraju određena temeljna kritička pitanja na koja nije lako dobiti jedinstven, a najmanje zadovoljavajući odgovor. Ali ta pitanja i dalje ostaju krucijalnim za pojedinca, za brak, za obitelj, za dijete i za svako društvo uopće.²⁵ Tako *prvo* temeljno pitanje jest koliko te »alternative« uvažavaju, a koliko zanemaruju neporecivu povijesnu činjenicu da je svaki čovjek – od začeca/rođenja do svoje smrti – jedinstvena, neponovljiva i nepovrediva vrednota u odnosu na sebe, u odnosu na drugog čovjeka, a za vjernike i u odnosu na Boga Stvoritelja? *Drugo* temeljno-kritičko pitanje je, zapravo, pitanje ljudskih prava, koja se danas nerijetko jednostrano poentiraju, a dijelom i ideologiziraju. Primjerice, osobito glede razvoda (rastave) bračnih drugova s djecom, a isto tako glede modela samohrane majke, nedovoljno se ističu i promiču prava djeteta, odnosno djece. Moderna društva su do zavidne razine razvila i ozakonila prava roditelja, odnosno supružnika. Jednako su tako razvila i ozakonila prava žene u modelu samohrane majke, ili »solomajčinstva«, ili usamljenog majčinstva. No, jesu li se pravници, znanstvenici, a osobito političari, zapitali koliko su takvim modelima ljudskog življenja – kako u životnoj i u društveno prisutnoj teoriji, a isto tako i u konkretnoj životnoj praksi – zakinuli, štoviše oštetili dijete u njegovu temeljnom pravu na oba roditelja, na cjelovitu obitelj s oba roditelja, dakako u redovitim uvjetima života? I *treće* temeljno-kritičko pitanje glede »Alternative braka i obitelji« u ovom kontekstu (članku) – a koje je povezano sa svakim čovjekom kao jedinstvenom i neusporedivom vrednotom i ujedno koje je povezano s temeljnim čovjekovim pravima – pitanje je čovje-

²⁵ Jedno od ključnih pitanja je i sve više rastući fenomen socijalitnog steriliteta na koji je ukazalo jedno hrvatsko istraživanje. Usp. Anđelko AKRAP – Ivan ČIPIN, *Socijalitetni sterilitet u Hrvatskoj. Zašto smo neoženjeni i neudane*, Zagreb, 2006.

kove slobode osobno, ali jednako tako i univerzalno. Nijedan čovjek na ovom planetu nije jedini čovjek. Nijedan čovjek na ovom svijetu ne može uživati sva apsolutna prava – koja su mu eventualno pozitivno zakonski izglasana – ako ta prava, makar samo u nekim dijelovima ugrožavaju, ili ne poštuju prava drugih ljudi pored njega. Nijedan čovjek na ovom planetu ne može i ne smije za sebe osobno tražiti apsolutnu slobodu ako istodobno relativizira, odnosno ugrožava temeljnu slobodu drugog čovjeka, makar ga začeo i na svijet donio (rodio). Sva ta pitanja, naposljetku, vraćaju se, prije svega na pitanje slobode i dostojanstva ljudske osobe,²⁶ te potom ukazuju na opasnost kako se govor o ljudskim pravima sve više pretvara u jedinstvenu ideologiju. Za ovo čovječanstvo nije dobra rastuća praksa da jedni uživaju (ne)primjerena prava i (ne)primjerenu slobodu, a drugi uživaju prikraćena prava i prikraćenu slobodu. Ili drukčije formulirano, prema takvoj filozofiji i politički-zakonodavnom mentalitetu jedni su »trenutni dobitnici«, a drugi su trenutni »realni gubitnici«.

Zaključak

Usporedba rezultata dobivenih u trima valovima EVS istraživanja pokazuje da je obitelj stabilno visoka vrednota (vrijednost) u hrvatskom društvu, da većina ispitanika smatra kako dijete treba i oca i majku za sretno odrastanje, također da većina ispitanika smatra da brak nije zastarjela institucija te da su djeca izvor smisla života. Nešto više od polovice ispitanika smatra da su brak ili duga stabilna veza nužni za sreću. No, s druge strane, većina ispitanika ne slaže se da je majčinstvo ključan dio identiteta žene, sve prisutniji oblici obiteljskog života, kao što su kohabitacija i samohrano majčinstvo, sve su prihvaćeniji, a oko četvrtine ispitanika opravdava razvod (rastavu).²⁷

Usporedba rezultata dobivenih u trima valovima istraživanja (EVS – 1999.; 2008.; 2017.) nedvojbeno pokazuje ambivalentnu, a u nekim segmentima i proturječnu stvarnost tumačenja te prihvaćanja i življenja vrednota,

²⁶ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dignitatis humanae. Deklaracija o slobodi vjerovanja* (7. XII. 1965.), u: *Dokumenti*, posebno br. 2–4: o utemeljenju slobode ljudske osobe, o slobodi vjerskog istraživanja, o slobodi izbora obitelji.

²⁷ Ako se ovome doda desetljećima više umiranja nego rađanja te čudno novije masovno iseljavanje iz svih dijelova Hrvatske, a posebno iz istočne Hrvatske, onda se opravdano može na pitati: Kamo ide istočna Hrvatska? Tim pitanjima bavilo se svih pet županija i 42 grada istočne Hrvatske na znanstvenom simpoziju održanom 1. prosinca 2017. godine: HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI – ZAVOD ZA ZNANSTVENI I UMJETNIČKI RAD U ĐAKOVU, *Kamo ide istočna Hrvatska? Demografsko stanje, prognoze i traženje izlaska iz krize Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema*, Zbornik radova, Zagreb – Đakovo, 2018.

odnosno vrijednosti, osobito u posljednjim dvama desetljećima demokracije u Hrvatskoj. Empirijski pokazatelji na argumentiran i uvjerljiv način govore u prilog te zaključne konstatacije, kao i događanih kretanja, tj. trendova. Naime, na jednoj strani sva tri navedena vala EVS istraživanja potvrđuju da je obitelj stabilno visoka vrednota (vrijednost) u hrvatskom društvu; da je većina ispitanika uvjerenja kako za svoje sretno i cjelovito odrastanje djeteta treba i oca i majku, dakle cjelovitu obitelj; da većina ispitanika smatra da brak dvoje ljudi nije zastarjela institucija; te naposljetku, da su djeca izvor smisla u čovjekovu životu. Takva shvaćanja, uvjerenja i takva životna praksa bila su donedavna dominantna i bez alternative, osim u izvanrednim životnim i to neplaniranim okolnostima, kako u europskome kršćanskom civilizacijskom krugu tako istodobno u drugim civilizacijskim krugovima na kontinentima našeg planeta. No, paralelno i istodobno, prije svega u Europi i Sjevernoj Americi, a i drugdje, a sve više i u Hrvatskoj – uz već stoljećima nazočnu klasičnu dominantnu kulturu i praksu poimanja i življenja braka i obitelji dvoje ljudi i cjelovite obitelji (otac – majka – dijete) – pod barjakom (neo)liberalne slobode i ljudskih prava, a nerijetko i nasilno te s omalovažavanjem ljudi drukčijeg uvjerenja i življenja, promiče i nameće se model »alternative braku i obitelji« kao najbolje i čovjeku vlastito i posve prirodno, dok se još uvijek prevladavajući i dominantni model tumači konzervativnim i zastarjelim, tj. prevladanim. U prilog toj tezi govore i dobiveni rezultati u trima valovima EVS istraživanja u Hrvatskoj. Ti rezultati pokazuju, primjerice, da većina ispitanika majčinstvo ne drži ključnim dijelom identiteta žene, sve više se prihvaćaju modeli kohabitacije i samohranog majčinstva te oko četvrtine ispitanika opravdava rastavu ili razvod. Pritom se zaboravlja, namjerno ili ne, da su djeca prikraćena u svojim temeljnim ljudskim pravima od svojih prvih tjedana, mjeseci i godina, pa nadalje.

Rezultati daljnje analize potvrđuju naše radne hipoteze. U prvoj hipotezi pretpostavili smo da su ispitanici starije životne dobi, s nižim stupnjem obrazovanja i iz manjih naselja skloniji smatrati da brak i obitelj čine smisao i sreću u životu. To je i dobiveno, a osim pretpostavljenih prediktora rezultati multiple regresijske analize pokazali su i važnost spola (muški) i stupnja obrazovanja majke ispitanika (niži) u tom smislu. Druga hipoteza također je potvrđena. Važnost religije u životu, vjerovanje u Boga i redovito pohađanje religijskih obreda povezano je sa shvaćanjem obitelji i braka kao smisla i sreće u životu. I treća hipoteza je potvrđena. Viđenje obitelji i braka kao smisla i sreće u životu povezano je s tradicionalnim shvaćanjem uloga žene i muškarca u braku i obitelji.

Naposljetku, treći, četvrti i peti val *Europskog istraživanja vrednota* temeljem svojih rezultata u posljednjih dvadeset godina postavlja tolika urgentna pitanja koja traže kratkoročna i dugoročna rješenja – kako od vjernika i njihovih institucija tako isto od političara i državnih institucija, isto tako ni više ni manje od sredstava javnog priopćavanja, uključivo i od svih građana dobre volje u Hrvatskoj.

Zaključne spoznaje i misli na kraju ovog članka glede braka i obitelji kao dviju važnih društvenih vrednota i ustanova mogu se i ovako formulirati: *prva* da se, primjerice obitelj »ne prihvaća i ne tumači kao povijesni i sociološki konstrukt koji je osuđen na odumiranje u modernom i postmodernom društvu, usprkos slabljenju i gubljenju raznih funkcija obitelji prema društvu i usprkos mijenjanju unutarobiteljskih funkcija, te usprkos svim modernizacijskim i globalizacijskim stresovima«²⁸. *Druga* spoznaja i misao koja sve više dobiva na aktualnosti ne samo u Hrvatskoj nego i diljem svijeta je da Crkva, s jedne strane, u bilo kojim povijesnim okolnostima glede braka i obitelji ne može, odnosno, ne smije, odustati od naviještanja Isusove zapovijedi o nerazrješivosti, a s druge strane, istodobno i trajno Crkva je prisiljena da »u svom pastoralnom postupanju računa i s polovičnim mjerama i ostvarenjima, sa stano-
novitim 'kompromisima', ne da ih kao takve opravda, nego da ih realistički prihvati kao polaznu točku daljnjeg napretka i rasta. Na to je navodi kako milosrđe prema slabim i krhkim ljudima tako i spoznaja da joj se tako pruža mogućnost pastoralnog djelovanja.«²⁹

²⁸ Josip BALOBAN, *Crkvenost i obitelj pred izazovima*, Zagreb, 2006., 191–192.

²⁹ Marijan VALKOVIĆ, *Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani*, u: *Bogoslovska smotra*, 49 (1979.) 1–2, 113–142, ovdje 140.

Abstract

THE IMPORTANCE OF MARRIAGE AND FAMILY IN THE CROATIAN SOCIETY FROM 1999 UNTIL 2018

Pero ARAČIĆ

Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Petra Preradovića 17, p.p. 54, HR – 31 400 Đakovo
pero.aracic@djkb.hr

Josip BALOBAN

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
josip.baloban@zg.t-com.hr

Krunoslav NIKODEM

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb
Ivana Lučića 3, HR – 10 000 Zagreb
knikodem@ffzg.hr

One part of the article is based on the results of three empirical studies that were carried out within the framework of the international research project European Values Study in Croatia in 1999, 2008, and 2017. The other part of the article is based on the results of that research in 2017. The main goal of the article is to present and analyse results on the importance of marriage and family in the Croatian society acquired through the three empirical studies. Our initial thesis is that in the Croatian society in the period between 1999 until 2017 and apart from some changes – that are evident in the last twenty years in general and between individual study waves in particular – the high importance of marriage and family is predominantly stable. The article also sets three working hypotheses that address the relation between attitudes on marriage and family with specific social-demographic characteristics of examinees, their religiosity and attitudes on the roles of men and women. Namely, the presupposition was that older, less educated examinees, who live in smaller places, are more religious, and tend towards the traditional division of roles of men and women, would also tend towards thinking that marriage and family constitute life's meaning and happiness. The acquired results confirm those hypotheses.

On the basis of the three last EVS study waves one can conclude that the classical understanding and living of marriage and family between two people (husband and wife) and within the framework of integral family (father and mother and child) is still to a large degree dominant, i.e., predominant marital and family model, in Croatia. At the same time, especially in the last twenty years, »alternative« to marriage and family are

emerging. Hence, divorce rates and cohabitation and children born out of wedlock are on the rise. Similarly, the number of citizens who approve of single motherhood and those who do not consider the motherhood as a key part of the identity of the woman are also rising. This (non)acceptance of certain values raises urgent questions for politicians, state institutions, the Catholic Church, media, and all Croatian citizens. Those questions demand short-term and long-term solutions.

Keywords: *Croatia, marriage, family, children, religiosity, role of woman and man, values.*